

YAŞARKEN ÖLMEK

Ekinsu Aydın

“Engelli” olarak nitelendirilen bireyler hayatları boyunca fiziksel ya da bilişsel yönden pek çok zorlukla karşılaşır. Bu zorluklara neden olan koşullar, aile kaynaklı olabileceği gibi toplumsal kaynaklı da olabilir. Çünkü sosyolojik bağlam içerisinde engellilik; kültürel, ekonomik ve politik zemin üzerinde şekillenir. Birey anne, baba ve mevcutsa kardeş ya da kardeşlerden oluşan bir ailede dünyaya gelir. Büyüme ve gelişme sürecinde, aile içerisindeki bireylerden birinde herhangi bir engellik durumu yok ise, birey ailesinden farklı olarak kendisinde var olan pek çok semptomla karşı karşıya kalabilir. Bu noktada aile en büyük yön gösterici, destekleyici ve öğretici konumunda olmalıdır. Çünkü aile faktörü bireyin üzerinde nasıl bir iz bırakırsa, birey o izle şekillenir, büyür ve gelişir. Bu izi taşıdığı müddetçe de yaşadığı olayları o iz etrafında şekillendirir. Bireye psikolojik açıdan bakıldığında; bireyin üzerinde bir izler projeksiyonun var olduğu gözlemlenebilir. Bu iz ailenin, birey üzerindeki etkisini büyük ölçüde gösterir mahiyettedir.

İki farklı açı üzerinden aile rol modelinin birey üzerindeki etkisinin değerlendirilmesi daha doğru olacaktır. Bu açılar birer çiçek bahçesi olarak düşünüldüğünde; birinci bahçe güzel kokulu çiçeklerden oluşan, yeşil bitkilerden meydana gelen ve her çeşit çiçeğin olduğu bir bahçe olarak düşünülebilir. İkincisi ise; tamamen kurumuş otlardan oluşan, dikenli bitkilerin yer aldığı ve çeşitli çiçeklerin var olmadığı bir bahçe olarak nitelendirilebilir. Buradaki bahçe çocuğu yetiştiren aile fertlerinin tümüdür. Güzel kokulu olan çiçek, çocuğun kendisini temsil eder. Çeşitli çiçekler ise bireyin etkileşimde olduğu diğer fertlerdir. Birinci bahçe modelini aile ile bağdaştırdığımızda; aile çocuğuna bütün çeşitli duyguları öğretir, onun bu farklılık ile yaşamasını sağlar. En önemlisi ise çocuğu, sosyal etkileşime sahip bir ortama hazırlar. Bu sayede çocuk kendisini değerli hissederek, güvenli ve huzurlu bir atmosfer yaratmış olur. İkinci bahçedeki aile modeli ise; çocuğu engelli olduğu için soyutlar, onunla bir iletişim alanı yaratmaz. Tam olarak bu noktada aileden topluma, yani özelden genele doğru gelişen bireyin, toplumun çeşitli sahalarına erişebilir olması ya da olmaması durumu söz konusudur. Çünkü aileden çıkarak çevresiyle iletişime geçen birey, kendisinde var olan engellilik durumunu böylelikle anlamlandırmaya başlar. Kendi dışında kalan, engeli olmayan bireylerin yapabildiklerini ya da yapamadıklarını kendisi ile kıyaslayarak, bir öz değerlendirme içerisine girer.

Engelli bireyin erişebilir olması için birinci bahçe modelindeki doğru yetiştirme tarzına sahip olan aile tarafından yetiştirilmesi gerekmektedir. Çünkü birinci aile bireyi etkileşimin olduğu ortama bağımsız ve güvenli şekilde hazırlar ve dahil eder. İkinci bahçe modelindeki aile ise bireyin güvenini kırmış ve onu güncel hayat akışından izole etmiş durumdadır. Bu yüzden birey, çevreye adaptasyon sürecinde başarılı bir sonuç elde edemez. Böylelikle birey erişebilirlik yolundaki ilk olumsuz darbesini almış olur. Bireyin aldığı her darbe onu çeşitli açılardan güçsüzleştirmeye başlar. Bu bağlamda önemli olan nokta çevresel ve toplumsal etmenlerin birey üzerindeki etkileridir. İlk olarak çevresel bir perspektiften bakıldığında, insan ilişkileri önem kazanır. İlişkiler bireyin duygusal olarak yaşadığı flört ilişkisi, akranlarıyla olan dostluk ilişkisi, öğretmeniyle olan sınıf içindeki veya sınıf dışındaki ilişkisi, akrabalarıyla olan ilişkisi gibi pek çok kola ayrılabilir. Çünkü ilişkiler çok yönlüdür ve insan çevresiyle döngüsel olarak sürekli etkileşim halindedir. Birey farklılıklarını anlamlandırmaya çalışırken, çevresindeki değişen durumları da fark etmeye başlar. Çevresindeki akranlarının yaşadığı duygusal ilişkileri de farklı açılardan gözlemlemeye başlar. Ancak kendisinin yaşayamayacağını düşündüğü flört ilişkisini, kendisinde mevcut olan bir eksiklik üzerinden sorgulama yoluna gider. Bu durumu da engelsiz bireylerle bağdaştırarak, kendisinde mevcut olan eksik yönleri, içsel olarak düşünmeye ve anlamlandırmaya çalışır. İçerisinde manevi ve duygusal bir boşluk yaratır. Bu yüzden ikili ilişkilerden kendisini genel itibarıyla soyutlar ayrıca olası bir ilişkiye karşı kendisini hazırlayamaz.

Diğer bir taraftan akranlarıyla olan ilişkilerinde ise “zorbalık”, “dışlanma”, “marjinalleştirme” ya da “ayırıştırma” olarak adlandırılan olay ve olgulara maruz kalabilir. Bunların başında sözlü, fiziksel, psikolojik, ekonomik ya da cinsel olarak şiddet gelmektedir. Bu noktaya toplumsal bir pencere içerisinden bakılmalıdır. Çünkü toplumun içerisinde insan, insanın var olduğu yerde etkileşim ve etkileşimde bulunduğu yerde bir sosyal çevre oluşur. Böylelikle çevre büyür, gelişir ve toplumu

oluşturur. Toplumun bireye dayatmış olduğu normlar ise çevreyi şekillendirmede çok etkilidir. Örneğin; herkesin az ya da çok kulak aşinalığının olduğu gündelik konuşmalar, deyimler, atasözleri gibi kullanımlar toplumla birlikte var olur. Halk arasında devam eden bu söylemler, kulaktan kulağa toplum içerisinde yayılmaya başlar. Çevrede sürekli olarak tekrarlanan bu kullanımlar, doğal ve alışılmış bir durumu meydana getirir. Toplum ise geçmişten günümüze kadar gelen bu durumu yargılamaz, kanıksamaz ve doğrudan kendi bünyesine dahil eder. Sorgulamadan, toplumun içinde yer edinen kullanımlar zamanla yasa kadar keskin ve değiştirilmeyen bir hal alır. Sınırsız bir şekilde, özgürce kullanılan bu kalıplar engellilerin hakkını ihlal etme noktasına kadar gelir. Bundan sonuçla ihlal edilen haklar; engelli bireylere karşı yapılan sözlü şiddet derecesine kadar ilerleyebilmektedir. Örneğin; “Körle yatan şaşı kalkar” atasözünden hareketle, görmeyen bir göze karşı olan toplumsal tutumun, zihinlerde nasıl bir iz bırakılarak aktarıldığı açık ve anlaşılır haldedir. Çünkü atasözleri toplumların bir nevi kültürel hafızası yani atalarından arta kalan mirasıdır. Ayrıca inandırıcılığı da çok yüksek olan atasözleri, insanların zihninde hiç değişmeyen, sabit bir atmosfer yaratır. Bu yüzden insanlar zihinlerinde kalan bu sözleri normalleştirerek, engellilere karşı olumsuz bir tutum sergilemektedirler. Bu tutum onları toplumdan ayırtmaya, soyutlamaya ve aşağılamaya kadar gittiği için sosyal çevreye dahil olmak istememelerine sebebiyet vermektedir. Çünkü kendilerini toplumun bir parçası olarak görmek yerine, harita üzerindeki bir kıtanın eksik olan parçası olarak görürler. Bu eksiklik duygusu, onları toplumla bir bütün olmak yerine, toplumdan eksiltmeye ve istemeyerekte olsa kendilerine ayrı bir parantez açmalarına neden olur. Bundan ötürü erişebilir olma durumları sınırlandırılarak, erişebilecekleri alanlar imkânsız hale gelmektedir. İmkânsızlık durumunu yaratan bireyin kendisi değil, ona dayatılan uygulamalardır.

Başka bir deyişle engelli bireylerin sokaklarda, kafelerde, parklarda ya da okullarda yer edinmemesine engel olan, kendileri değil onlara dayatılan ve engellilik durumlarını olumsuz etkileyen, yanlış şekilde uygulanan toplumsal normlardır. Toplumsal normları en basit haliyle bir iş kurumu üzerinden değerlendirmek daha doğru olacaktır. Çünkü insan hayatının sürdürülebilmesi için temel ihtiyaçlarının karşılanması gerekmektedir. Bunun için de belirli bir sermaye, bir başka ifadeyle maddi olanakların temel ihtiyaçlarını karşılama noktasında yeterli olması gerekmektedir. Bunun için birey kendi ekonomik özgürlüğünü tek başına, yeteneklerine uygun şekilde sorumluluklar alarak ve bağımsız bir şekilde sağlayabilmelidir. Üstlendiği sorumlulukları yerine getirdiği takdirde, elde ettiği gelir; giyeceği kıyafete, yiyeceği yemeğe ve barınacağı bir eve erişebilirliğini büyük ölçüde tamamlamış olacaktır. Ancak engelli birey bu durumda bir sorun ile karşı karşıya kalabilir. Bu sorun ise engelli bireyin yeteneklerini sergileyebileceği ve işteki sorumluluklarını yerine getirebileceği bir saha yaratılmamasından kaynaklanmaktadır. Çünkü engelli bireye kendi yeteneklerini gösterebileceği bir alan yaratmak, onun değil yaşadığı toplumun ve topluma ait olan kurumların, kuruluşların, özel ya da devlet ayaklı iş yerlerinin görevidir. İşveren engelli bireyin önüne herhangi bir kısıtlama koyduğunda, onun sihirli dünyasına giden tüm erişim noktalarına da kilit vurmuş olur.

İşveren kurum ya da kuruluşların, engelli bireye yönelik olan tutum ve davranışları sosyolojik açıdan incelenmelidir. Çünkü işveren kurum engelli bireylere diğer bireylere davrandığı gibi davranmayabilir. Bireyde mevcut olan bir “sorun” olduğu düşünüldüğünde bu sorunun üzerine daha büyük sorunlar eklemeleri kaçınılmaz haldedir. Engelli bireylere yönelik bu tutumlara örnek vermek gerekirse; işteki çalışma saatinin diğer çalışanlara kıyasla daha fazla olması, engelli bireylerin ay sonundaki maaş tutarının diğer çalışanlara oranla daha düşük olması ya da” sen zaten engellisin” diyerek onu insanlarla iletişime kapalı hale getirmek yaşanan sorunların alt yapısını oluşturmaktadır. Bu davranışlar engelli bireyin iş yerindeki izolasyonuna neden olmaktadır. Engelli bireyler kendilerine dayatılan normlardan ötürü iş yaşamından ve sosyal çevreden kendilerini gün geçtikçe soyutlamaya başlarlar.

Bu duruma daha feminist bir yaklaşımla bakıldığında; sosyolojik bağlamda kadın ve engellik konusuna değinilmelidir. Cinsiyet rolleri bakımından bir kıyaslama üzerine gidildiğinde, toplumdaki erkek ve kadınlar arasındaki farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Bu farklılıklar bölgesel olarak incelendiğinde; Doğu bölgesinde erkeklerin hayata daha hızlı atılmak durumunda kalmaları ilk göze çarpan durumdur. Çünkü erkek ata erkil toplum ve toplumlarda soy devamlılığını sağlayan, soy adını taşıyan ve sürdüren bir bireydir. Genellikle Türk toplumunun bakış açısından bakıldığında, erkeklik görevleri arasında; evi yönetmek, ailenin geçimi sağlamak ve ailenin güvenli alanını oluşturmak gibi

yazılı olmayan kurallar vardır. Erkeğin bu yönü gerek fiziksel yapısı gerekse toplumun bakış açısıyla ailede bir adım daha öne çıkması, kadının biraz daha arka plana atılmasına zemin hazırlar niteliktedir. Kadın ise çocuklara bakan, annelik görevini yerine getiren ve ev işlerinden sorumlu kişi olarak nitelendirilebilir. Böylelikle kadın iş hayatına katılımda daha geri planda kalarak, ev içi yaşamında daha etkin rol oynar. Toplumun kadınlara dayatmış olduğu normlar çerçevesinde, aile üyeleri kendilerini bir kalıp içerisine sokarlar. Daha önce tespit edilen veriler incelendiğinde; toplumdaki kadınlar, erkeklere oranla daha az okuma ve yazma oranına sahiptirler. Çalışma hayatına atılan kadınlara ise hem işveren dolayısıyla hem de çevresinden ötürü “sen zaten kadınsın” diyerek bir cinsiyet ayrımcılığına uğramaktadırlar. Bu olay ve olgular engelli birey üzerinden kesişimsel olarak incelendiğinde; birey iki taraflı bir dezavantaj yaşamaya başlar. Çünkü cinsiyet bakımından kadın olarak ayrımcılığa uğrayan bireyin, hem de engelli olması onu çifte dezavantaj konumuna getirmektedir. Çifte dezavantaj ise zaten erişebilirliği kısıtlanmış olan bireyin, erişebilirlik durumunu toplumun çoğu bölgesinde tamamen imkânsız hale getirmektedir. Yaşanılan bu zorluklar sonucunda, birey çıktığı tüm basamakları teker teker inerek, geçmişe doğru bir zaman yolculuğu yapacaktır. Engelli birey zamanla kendi içerisine kapanmaya ve kapandığı o yeri güvenli bir alan olarak görmeye başlar. Sosyal hayatı birer tehdit olarak görüp, kendini insan ilişkilerinden soyutlar. Kendisine bir hapis atmosferi yaratan birey, bu atmosferden kurtulmaya çalışsa bile, ona engel olan dayatımlar her konuda daha büyük sıkıntılar doğurarak, bireyin erişebilirliğini en aza indirgemektedir.

Kültürel, sosyal, politik ve eğlence bazlı hiçbir etkinliğin içerisinde kendini özne olarak göremeyen birey, hiçbir faaliyette kendisine yer bulamamaya başlar. Günlük yaşamdan bir örnek vermek gerekirse; metroda, sinemada ve tiyatrodan hemen hemen hiçbir engelli bireye rastlanılmamaktadır. Kendisini geliştirmek isteyen birey; sanatsal faaliyetlere katılmamakta, kültürel anlamda hiçbir donanım sağlayamamaktadır. Buna sebep olan, bireyi etkileşimin olduğu alanlara dahil etmeyen, engeline yönelik uygun koşullar geliştirmeyen, sosyal hayatın yetersizliğidir. Bu yetersizlikler, bireyin engeline uygun olarak geliştirilerek, bireyin toplumda güvenli bir hale getirilmesine olanak sağlamalıdır. Örneğin; bacağına engeli olan ve tekerlekli sandalye ile hayatına devam etmek zorunda kalan bir birey düşünüldüğünde; bireyin hayat zevklerine, hobilerine ve yapmak istediklerine önem verilmelidir. Engeli olmayan bir bireyin sinema salonunda, sevdiği bir filme giderek, ona erişebilmesi olağan ve normal bir durumdur. Ancak engeli olan birey için bu durum pek de olağan olmamaktadır. Sinema salonunda bireyin engeline uygun bir zemin hazırlanmazsa, birey hobilerinden mahrum kalır ve kültürel anlamda bir gelişim yaşayamaz. Bireyin öz güveni kırılarak, diğer sosyal alanlara da dahil olmasının önüne bir engel konulmuş olunur. Ancak sinema salonu içerisinde, bireyin tekerlekli sandalyesiyle uygun şekilde ilerleyebileceği bir platform meydana getirilirse, o birey sandalyesiyle birlikte kültürel zevklerine erişebilir olur. Bu noktada bireyi sosyal, kültürel vb. faaliyetlerden uzakta tutan kendi isteksizliği değil, ona bu isteksizliği aşıl原因 toplumsal uygulamaların yetersizliğidir. Engelli bireylerin toplumda görülmemesi ya da “normale” kıyasla daha az görülmesinin sebebi de budur. Engelli birey eve hapsolmek istemez, mecbur bırakılarak eve hapsedirilir.

Mekânsal değişiklikler söz konusu olduğunda da bir noktadan diğer bir noktaya ulaşım sağlamak isteyen bireyin önüne tonlarca engel çıkar. Ulaşım erişimi olmayan bireye kültürel zenginlikleri görme, bu zenginlikler hakkında bilgiler edinme olanakları tanınmadığı için, sosyal çevreden tekrardan mahrum kalmış olur. Bu koşullar altında yinede ulaşım sağlamak isteyen engelli bireye uygun bir ulaşım ortamı sağlanmazsa ve gerekli tedbirler alınmazsa çok daha büyük sorunların yaşanması kaçınılmaz bir hal alır. Örneğin; görmeyen bir göze sahip olan birey, elinde bastonuyla birlikte sokakta seyir halindedir. Yağmurlu bir hava durumu göz önünde bulundurulduğunda, engelli bireyin üzerinde yürümüş olduğu sarı çizgiler, plastik olmasından ötürü kayabilir. Bu yüzden engelli birey düşebilir, yaralanabilir hatta yaşamı sona erebilir. Buradan sonuçla; devletin engelli bireylerin yaşam koşullarına uygun olarak tasarlanmış olduğu düşünülen sarı çizgilerin, onların güvenli ve kaliteli bir hayat yaşamasının önündeki tehdit edici unsur olduğu gözlemlenmektedir. Engelli birey bu noktada kendisi için güvenli gördüğü alana karşı bir savunma mekanizması geliştirir. Böylelikle engelli birey, toplum içerisindeki yerini sorgulamaya başlar. Toplumda engelli bireylerin kendilerine yükledikleri anlamın yerine kendileri dışında kalan bireylerin, onlara karşı sergiledikleri tutum ve davranışlar, engellerine uygun ortam hazırlanıp hazırlanmadığı daha önemlidir. Çünkü engellilik bireyin kendine yüklediği sosyal anlamdır. Bu sosyal anlam politikayla, ekonomiyle ve siyasetle şekillenmekte aynı zamanda çevresel bir zemine dayanmaktadır. Çevrede “normal”, “sağlıklı” gibi kalıplara sokulan

kişilerin dünyasını her daim aydınlık gören engelli birey, kendi dünyasını tamamen karanlık görür. Aydınlığa erişmeye çalışarak, kendini o karanlık içerisinde umutlarla var etmeye çalışan bireye engel olan normlar, onu kendi içerisinde yaşadığı dünyadan bile tamamen soyutlayarak, bireyi tüketmiş olur.

Engelli bireylerin toplumda arka plana atılarak, düşüncelerine zincir vurulduğu bir toplumda, birey savunma mekanizmasıyla birlikte susmayı tercih eder. Kendi söz haklarına sahip olmalarına rağmen, onların erişebilirliklerini tamamen kısıtlayan ilkeler, engelli bireylerin aktarmak istediklerini filtrelemektedir. Böylece kendi haklarını savunabilecek bir konuşma hakları olmayan bireyler, kendilerini toplumda bir özne olarak görmezler. Bunu tasdikleyen en iyi örnekler, kitle iletişim araçları aracılığıyla ileten haberlerdir. Engelli bireylerin konu edinildiği haberlerin herhangi biri dikkatli bir şekilde gözlemlendiğinde, bu durum açıkça fark edilmektedir. Çünkü genel itibarıyla televizyonlarda, sosyal medya platformlarında, gazetelerde yer alan engelli bireyler yaşadıkları bir sorun üzerinden gündeme gelmektedirler. Bu sorunu yaşayan engelli birey olmasına rağmen, olayı birinci ağızdan anlatan engelli birey değildir. Engelli birey sadece görsel olarak ekranda yer alırken, olayı anlatan ve ön planda olan onun aile üyelerinden biridir. Engelli birey bu noktada kendi sorununa çözüm aramak isterken, hakkını savunan taraf bile olamamaktadır. Bu yüzden engelli birey bir özne olarak var olmaktan çıkarak, bağımlı olduğu başka bir özneye ihtiyaç duymaktadır. Kendi başına erişebilmek istediği haklarına bile kısıtlamalar getirilerek, engelli bireylerin bir kez daha arka plana atıldığı gözlemlenmektedir. Buna sebep olan, olayı engelli bireyin kendi ağzından değil de engelli bireyin ailesinin ağzından dinlemeyi normal kabul eden bir toplumdur.

Genel itibarıyla tüm erişebilirlik alanları sosyolojik bir bakış açısı ile incelendiğinde; bu teoriler engellilik modellerinden olan sosyal modele dayandırılabilir. Sosyal modelin alt dalları içerisinde yer alan sosyal inşacı model, engelli bedeninin sosyal olarak inşa edilmiş olduğunu kabul eder. Bu noktada beliren sosyal tutum ve kuramlar aynı zamanda sosyal temsiller engelli bedenin şeklini belirleyerek, benlik bilincini de şekillendirir. Bu bağlamda toplumun belirli birtakım beklentiler içerisinde olduğu görülür. Örneğin; evlilik yaşamak isteyen engelsiz bir erkek birey düşünüldüğünde, belirli kriterlere sahip bir kadınla bu evliliği gerçekleştirmek ister. Bu belirtilen kriterlerin engelli bireyde de var olmasına rağmen, erkek birey evlilik için engelsiz olan bir bireyi tercih etmektedir. Belki de engelli birey, engelsiz olan bireye kıyasla aradığı kriterleri daha düzgün ya da güzel bir şekilde yerine getiriyor olmasına rağmen, dış görünüş bu noktada daha önem kazandığından engelli birey evlilik yolunda tekrardan arka plana atılmaktadır. Çünkü toplumun dayatmış olduğu, belirli bazı ölçütler vardır. Bu ölçütler bireyleri belirli kalıplar içerisine sokarak, güzellik algıları doğrultusunda nitelendirmektedirler. Toplumdaki bireyler bu algıların dışına genel itibarıyla çıkmazlar. Çıktıkları zaman da toplumun bakış açısına göre yargılanmaya maruz kalırlar. Örneğin; toplumu oluşturan kişiler, engelli bedene çeşitli açılardan bakarlar. Bu bağlamda bir kadının fiziksel olarak ince belli, geniş kalçalı ya da sarı saçlı olmasını bekleyebilirler. Ya da bir erkeğin kaslı, uzun boylu ve gür saçlı olmasını isteyebilirler. Bu ölçütlere uymayan bireyler, engellilik durumu da eklendiğinde toplumun dışına itilmeye başlar. Bu noktada evlilik yaşamak isteyen engelli bireylerin, evlilik yolundaki erişebilirlikleri de kısıtlanmış olmaktadır. Bu yüzden engelli bireyler için bastırılmış olan anlamların bulunması ve engellilere yönelik düzenlemelerle onları ayırtırmadan birliktelik ortamının yaratılması gerekmektedir. Çünkü engelli bireyler, engelli olmayan bireylerle eşit haklara sahip olmak istemektedirler. Kendilerini engele sahip olmayan bireylerden daha özel, ayrı ya da farklı tutmak yerine; engeli olmayan bireylerle birlikte sosyal etkileşimin var olduğu bir alan yaratılması gerektiğini düşünürler. Hep birlikte yaşanılan ortamda, engellerine yönelik çeşitli platformlar hazırlanmalı ve onlara yönelik uygulamalar yapılmalıdır.

Engelli bedeni yok saymak ya da engelli bedeni ayrı tutmak yerine, engelli bedene yönelik realist bir bakış açısı üzerinden, onlara verilen hakların son damlasına kadar kullanılması sağlanmalıdır. Bu hakları kullanırken de erişebilirlik sağlayacağı tüm alanların güvenli şekilde olması gerekmektedir. Engelli birey toplumun içerisinde adıyla var olmalı, adıyla yaşamalı ve adıyla ön plana çıkmalıdır. Engelli söylendiğinde tanınarak, engeliyle toplum içerisinde yer edinimiyle var olmamalıdır. Engelliler kendi başlarına var olan bağımsız bireylerdir. Onları bağımlı hale getiren ve erişebilirliklerini

sınırlandıran toplumun dayatmış olduğu normlardır. Toplumdaki bireyler birliktelik sağlarsa, zaten toplumun içinde var olan bireyler, tekrar toplum içerisine kazandırılmış olunur.¹